

ככתבם וכלשונם'

(ע"ב) 'ולימא להו הבו לי ברישא דמי והדר איקוץ? אמר רב כהנא: קידרא דבי שותפי לא חמימא ולא קרירא' – 'קצת סמך מכאן למה שנוהגים בכל הקהילות שכל היחיד המתדיין עם קהלו עבור ענין מסים, שהקהל גובים ממנו מס ואחר כך אם ירצו ירדו לדין. ואם נטלו ממנו שלא כדין, יחזירו לו על פי ב"ד, והקהל רוצים להיות מוחזקין ותופסים, נתבעין ולא תובעין. דאם לא כן, לא יהא תקנה לרבים, שכל אחד יעשה עולה ויאמר מי יתבעני לדין, קדירה דבי שותפי לא חמימי ולא קרירי. לכך יש להחשיבם מוחזקין, כדאשכחן בכמה דוכתא דחשו רבנן לפסידא דרבים'. (תשובת מהר"ם מרוטנברג, ד"פ קו, מובא במרדכי, מובא ב'תרומת הדשן' שמהא).

'מרחיקין את הגורן קבוע מן העיר...' – 'וכן לא יעשה בחצרו מלאכה שיש בה אבק ועפר בענין שרוח מצויה מוליך האבק לשכנו או לבני רשות הרבים ויזיק להם. וכן כל כיוצא בזה, צריך לזהר שלא לגרום נזק ממעשיו לשכנו או לבני רשות הרבים אא"כ מוחל לו שכנו. ושתיקה היא כמחילה מן הסתם אא"כ ידוע שאינו מוחל בלב שלם. ומחילה ומתנה שאינה בלב שלם – אינה כלום'. (שו"ע הגר"ז – נזקי ממון, יח. ומצוי הדבר בניעור שטיחים וכיו"ב)

דף כה**הערות, ענינים ורמזים**

'מרחיקין את הנבלות... חמשים אמה' – רמז לדבר: 'ובשר בשדה טרפה לא תאכלו, לכלב תשליכו אתו' – נ' יתירה, ללמד שמרחיקין את הבלה חמשים אמה. (בעל הטורים – משפטים כב, ל)

'ואת הקברות' – משום ריח רע. שפעמים מביאים לשם מת שנמצא סרוח. ופעמים לא קברו בעומק מספיק. (ע' אג"מ י"ד ח"א רמט)

'תדירא בשכינה' – 'כבגן עדן (רש"י בראשית ג' ח') ובמתן תורה (רש"י שמות י"ט ב'). (מהגר"א נבנצל שליט"א).

'שכינה במערב' – 'שכן'. ידוע כי ענין זאת המלה היא התמדת העומד במקום אחד. והושאל זה למה שאינו בעל חיים אלא לכל ענין שהתיישב ושקד על דבר אחד, יאמר בו גם כן לשון שכינה, ואע"פ שלא היה הדבר אשר שקד עליו – מקום, ולא היה הענין השוכן בעל-חיים. אמר 'תשכון עליו עננה' – אין ספק כי העננה אינה בע"ח, ולא היום – גוף, אלא הוא חלק זמן. ולפי זאת ההשאלה הושאל לבורא יתעלה, כלומר, להתמדת שכינתו או השגחתו באיזה מקום שהתמידה בו השכינה, או לכל דבר שהתמידה בו השגחה. ונאמר: 'ישכון כבוד ה' וישכנת בתוך בני ישראל', 'ורצון שוכני סנה'. וכל מה שבא מזאת הפעולה מיוחס לבורא יתברך, הוא ענין התמדת שכינתו, כלומר, אורו הנברא במקום, או התמדת ההשגחה בדבר אחד – כל מקום לפי ענינו. (מתוך מורה הנבוכים ח"א כה. וע' בספר הכוזרי ב, ז ואילך).

וענין 'שכינה במערב' – אברהם אבינו עליו השלום, כשבחר את הר המוריה בהיותו הגבוה שבהרים אשר שם, ופרסם שם את יחוד ה', ייחד את המערב – בית קודש הקדשים. וסבת הדבר, אצלי, שמפני שאז היתה מפורסמת בעולם עבודת השמש, וייחסו לה אלהות, אין ספק שבני אדם

היו כולם פונים למזרח. מפני זה פנה אברהם אבינו למערב בהר המוריה, עד שישים אחוריו לשמש. הלא תראה, ישראל, בעת כפרם ושובם לדעות הקודמות הרעות ההן, מה עשו – 'אחוריהם אל היכל השם ופניהם קדמה והם משתחיים קדמה לשמש'. (שם ח"ג מה)

וזו לשון רבי ישראל לפשיק, בפירושו 'תפארת ישראל' על המשניות:

'אף דמלא כל ארץ כבודו, אפילו הכי, כמו שיש חילוק בין הנשמה שבלב לכחה שבשאר אברים, כמו כן 'מבשרי אחזה אלוך' – דאין קדושת אלקותו ית' והשגחתו בכל מקום בשוה. תדע, וכי סלקא דעתך שתהיה השראת שכינתו ית' ח"ו במקום הטינופת והטומאה שוה כבמקום הטהרה והקדושה. וגם מתנ"ך מוכח שאין השגחה מהקב"ה שוה בכל אדם, ובכל זמן, ובכל מקום...

אמנם תמיהני מאד, האך אפשר לומר שיהיה מערב אסור ומזרח מותר, הגע בעצמך, כשיהיו ב' עיירות זה אחורי זה, הראשון במזרח והשני במערב יהיה אם כן הרווח שביניהן אסור לבני עיר שבמזרח משום דהרווח להם במערב, ולהעיר שבמערב יהיה אותו רווח בעצמו מותר לבורסקי, משום דהרווח הוא להם במזרח עירם, וא"כ יש לתמוה גם כן, אם שכינה במערב לעיר שבמזרח, איך יהיו בני עיר שבמערב מותרים להעמיד שם בורסקי.

וראיתי לרבותינו בעלי התוס' כאן (ד"ה וצבא) שהקשו, וזו לשונם: 'ואם תאמר בלילה נמי למזרח משתחיים? ויש לומר: דאין לנו ללמוד רק ממה שאנו רואין' עכ"ל. אם כן יש לישב קצת קושינות, דאף דהרווח שבין ב' העיירות, הוא מערב לזאת ומזרח לזאת, עכ"פ דנינן לכל עיר כפי מה שנראה להן, ואותן שנראה להן אותו הרווח כמזרח – מותר, וכמערב – אסור.

ועדיין לא נחה דעתי, דהרי כל כדור הארץ עגול הוא, ואין שם נקודה שנכנה מזרח ולא יהיה גם כן מערב, דבעלות לשם השמש הוא מזרח, ובהתעלמה משם נקרא מערב, ואיך אם כן נוכל לומר שכינה במערב?

ולכן נלפע"ד דשכינה במערב דבר נעלם ונשגב משכל אנושי. ואנן רק ניחש לשמא, הכא, ובברכות (סא:) כדחיישי לשמא ב'אף מי רגלים יפין לה' (כט"ז או"ח קלב, ב, ע"ש). עד כאן מלשונו.

– מלבד הנפקותות המבוארות כאן, שלא לעשות בורסקי במערב העיר, וכן לענין כיוון התפילה – יש נפקותא לענין הנפנה במקום מגולה, שלא ייפנה בין מזרח למערב – ע' ברכות סא. וכן לענין כיוון מיטתו. וכן נפסק בשו"ע (או"ח ג, ה. ו. ואף כי אין הלכה כר' עקיבא אלא כת"ק, לא משום שנפסק כהנהגת תנאי שאמרו 'שכינה בכל מקום', אלא אף ששכינה במערב, עושין במערב בורסקי. וזו דעת ת"ק דמתניתין). ואפשר שזהו טעם המנהג המובא בכתבי האריז"ל (שער הכוונות סד ע"ג) להחזיר פניו למערב בעת קבלת שבת, שהוא ענין קבלת פני שכינה. (וזהו 'מתעטף וקאי... בואי כלה'). ומכאן, שהנהוג המקובל בהחזרת הפנים לאחור בעת אמירת 'בואי בשלום' – לאמיתו של דבר יש להחזיר לצד מערב דוקא. (עפ"י מנהגי ישראל – ח"ג עמ' רז)

בענין הרוחות – הנה לקט דברים מתוך ספר 'דובר צדק' (לרבי צדוק הכהן מלובלין, עמ' 46–47):
הנה האדם הוא 'עולם-קטן', והעולם הגדול – דוגמתו. וענין רוח מזרח בעולם הוא התחלת זריחת האור, והוא ההתחלה מהש"י שמוציא חמה ואור המאיר מנרתיקו על פני תבל.
וכל פינות שהוא פונה – לימין, שהוא דרום, שהוא מעלה רביבים וזוהי חכמת התורה, ככתוב 'ערוף כמטר לקחי... כרביבים...', ולכך אמרו 'משחרב בית המקדש לא הוגשמה רוח דרומית' שהוא ענין אחד אם קללת 'ואבדה חכמת חכמיו' (וכמו שאמרו בסוף סוטה). כי לתורה יש שייכות עם בית המקדש [וסנהדרין] ישבו בלשכת הגזית, ומשם תורה יוצאת], שעל ידי שכינת השי"ת בתחתונים, עי"כ נמשכת החכמה והתורה שהיא מן העליונים, לבני אדם, ובמקום השראת השכינה, במקדש ובירושלים, שם מקור החכמה הנתונה מהש"י. ולכן כשחרב הבית נתמעטה החכמה, ואין למשכן השי"ת עוד מקום בעולם כי אם בד' אמות של הלכה בלבד (כמו שאמרו בברכות ת.).

ואחר כך רוח מערבי כנגד הלב, כמו שאמרו במשנה (ברכות כח): 'כוין את לבו כנגד בית קדשי הקדשים', וכדאיתא בזוהר, שהלב מכוון כנגד בית קדש הקדשים, ששם השראת השכינה, כי עיקר היראה על ידי הכרת 'שויתי ה' לנגדי תמיד' (כמו שכתב בהג"ה ריש א"ח). ושם הוא שקיעת האור היוצא לעולם שיהא העולם משתמש בו, וכאן הוא נשקע – היינו, שנשלמת השתדלות שביד האדם, ומתחיל גמר המעשה, שהוא ביד השי"ת, שהיא מדת 'לילה' שאין בו עבודה, רק 'למשמר' (ע' ריש ברכות). וזוהי רוח צפונית שהיא פתוחה – שגמר המעשה אינו כלל בידי האדם אלא בידו של הקב"ה, [שהזריחה כבר היא גדורה, ואינה ניכרת לאדם, והחכמה והבינה הם נראים לאדם, והמוח והלב הם המקיפים אותם, וההתחלה גם כן גדורה באיש הישראלי בטבע תולדתו ועל פי התורה המגדירתו, אבל רוח צפונית אין לה שום הגדרה מצד האדם רק בידו של הקב"ה].

וזהו 'מצפון תפתח הרעה' – כי מחשבה רעה אין הקב"ה מצרפה להעניש (קדושין מ.). אלא על המעשה. ו'מצפון זהב יאתה' – עשירות במעשים, כנ"ל, לכך 'הרוצה להעשיר' (במעשים) יצפין'.

(במקום אחר 'קדושת השבת' א, וראה עוד: 'מחשבות חרוץ עמ' 107) פרש שצד צפוני הפתוח, היינו משכן הבחירה של האדם, (ושם משכן ה'צפוני' – היצר הרע, שנקרא כן בסוכה נב) שבידו להרע ('תפתח הרעה') או להטיב ('זהב יאתה'), ושם הוא ה'ראת שמים' שאינו בידי שמים. ונראה לכאורה שפירוש זה ממש מהופך אם הנ"ל.

אך באמת הם שני צדדים לאותו דבר, וכשאלת 'ידיעה ובחירה' שכבר כתבו המקובלים ששניהם אמת, כל אחד במקום בפני עצמו. וכמו שנתבאר בכמה מספרי 'הכהן', ולמעלה בקודש אצל רבו בעל 'מי השילוח', שלעתיד לבוא יבורר באמת איך שהכל ממש בידי שמים, וזדונו נהפכים לזכויות, שגם הם סדורות ובאות מששת ימי בראשית, ונתקיים בהם המכוון של רצון ה'. והדברים סתומים וחתומים ואינם מושגים בשכל אנושי, כמוש"כ הרמב"ם.

וע"ע במשך חכמה (ויקרא א, י) שבאר דברי המדרש שצפון מורה על עקדתו של יצחק שאפרו צפון לזכרון לפני ה' – שהכוונה כלפי מה שאמרו 'רוח צפונית פתוחה', המורה על הבחירה החפשית, שאברהם אבינו פעל שנפשו של הישראלי מסורה להש"י, וכמעט ששלל הבחירה מבניו אחריו, וכמעט הוקבע טבע קיים בנפש הישראלי למסור עצמו על אהבת השי"ת. וכן רמז ענין זה בפרשת שלח, בענין פרשת ציצית, ע"ש).

(ע"ב) 'הרוצה שיחכים ידרים ושיעשיר יצפין' – אמר רבי נחמן מברסלב זצ"ל: משמע, שאי אפשר שיהא גם חכם וגם עשיר, כי הרי אם מדרים אינו מצפין ואם מצפין אינו מדרים. – והלא מצאנו 'תורה וגדולה במקום אחד' (ע' גטין נט)? ותירץ, שניתן לזכות בשניהם רק על ידי ענוה, שאז אין לו מקום.

ובאור הדברים, שכל מה שנותנים לו לאדם כקנין, הרי זה לנסיון עבדו, לראות אם יתגאה ויטלנו לעצמו, או ישתמש בו לעבודת ה'. ולא הרי נסיון העושר כנסיון החכמה, ולכן אין נותנים לאדם עבודה קשה זו של שני נסיונות כאחד.

אבל מי שהתרומם למעלת הענוה, ויודע ומשיג שכל קניניו, גם הרוחניים, אינם 'שלו', אין לו עליהם 'בעלות', להפך, הרי הוא כעבד המשועבד לרבו עם כל הכלים שהפקידו בידיו, (ולכן נקרא משה 'עבד ה' – שהיה ענו מכל האדם) – אדם כזה אין לו רשות ומקום לעצמו כלל, וייתכנו אצלו תורה וגדולה במקום אחד. (ודקדקו רז"ל לומר 'גדולה' ולא 'עושר' – שידוע ש'הגדולה' היא כינוי לספירת החסד, ואצל אדם בדרגה כזו, אכן אין העושר אלא כלי לעשיית חסד). (מכתב מאלה"ה ח"ד

עמ' 23. וראה עוד על חכמה ועושר – 'לקוטי מאמרים' לר"צ הכהן ז"ל, עמ' 166).

(ע"ע רמזים ובאורים: בעל הטורים – חיי שרה כד, סג; שבט מוסר ז, יג טו; שפתי צדיקים – רימנוב, ח"ב אגדות הש"ס כב, ד; תורת המגיד – קמג; קדושת לוי – תצוה; משמרת אתמר – מקץ; אור החכמה – בשלח; אבני זכרון (י-ם תשנ"ב) אות תקסג; אמרות טהורות (אמשינוב) ח"ב, תרומה).

'זמנא לן דבבל לצפונה דארץ ישראל קיימה, דכתיב...' – ע' במובא בגטין 1 (חוברת ו).

אמר ר' חנינא: רוב וקרוב (אפילו קורבא דמוכת. תוס') – הולכין אחר הרוב. ודין תורה הוא, ואף לקולא, וגם ב'חד רובא' – כל זה מבואר בסוגיא. (וכתבו המפרשים שר' זירא חולק, שהשיבו מדין עגלה ערופה. ומסקנת רבא שאין חילוק בין רוב גרידא לרוב ומצוי).
ואולם אם יש סיבה לתלות שלא הגיע מן הרוב המרוחק – הולכים אחר הקרוב. (כגון חבית שנמצאה בנהר שיש בו עקולי ופשוירי, שאמר רב שלא מסתבר שבאה מרחוק).
(וכתב הרמב"ן שאם נמצא במקום עצמו של המיעוט, ולא במקום אחר 'קרוב' אליו), תולים שבא ממנו, ואין אומרים שבא ממקום אחר).

מג. האם מותר לזרוע וליטע סביבות העיר, בסמוך לה?

נחלקו תנאים אם מותר לעשות את המגרש הפנוי שסביבות ערי ישראל אלף אמה לכל רוח – שדה. לדעת ר' אליעזר מותר הדבר, מלבד בערי הלויים, ולחכמים – אסור. ואמרו בגמרא שלא אסרו חכמים אלא זרעים, אבל אילנות – מותר, אולם משום נוי העיר הצריכו להרחיק את האילן עשרים וחמש אמה, ובחרוב ובשקמה שהם גדולים – חמשים אמה. ולדעת אבא שאול – כל אילן סרק מרחיקין נ' אמה.
ואם קדם האילן – קוצצו, וחייבים ליתן לו דמיו. ואם העיר קדמה – קוצצו ואינו מקבל דמיו. ובספק מי קדם – קוצצו ואינו נוטל דמים.
(בשו"ע השמיט דין הרחקת האילן מן העיר.
הרמב"ם השמיט החילוק שבין זרעים לאילנות, וכנראה היתה גרסתו כגרסת רבו ר"י מגאש, שחילוק זה לא נאמר אלא לר' אליעזר ולא לחכמים. קוב"ש).

דף כה

מד. מאי נפקא מינה ממחלוקת החכמים אם שכינה במערב או בכל מקום?

נפקא מינה לענין העמדת בורסקי במערבה של עיר, שר' עקיבא אסר לפי שרות מערבית תדירא בשכינה. וכן לפי שיטתו כיוון התפילה למערב דוקא (וע' תד"ה לכל).
(וכן נפ"מ לענין הנפנה במקום מגולה, שלא ייפנה בין מזרח למערב, וכן לענין כיוון מיטתו – ע' או"ח ג,ה ו).

מה. מהם תכונותם ותפקידם של הרוחות השונות?

ארבעה רוחות מנשבות בכל יום:
רוח מזרחית – בזמנים רגילים היא חמה ומנשבת בנחת, אבל כאשר היא באה לפורענות היא סוערת ומסערת את העולם כולו כשעיר. (רש"י ותוס'. וצ"ב במש"כ בפירוש הרא"ש – תמיד ל. שהיא רוח חזקה וקשה). ומטר סוחף וקשה בא מחמתה. (ור' רשב"ם ותוס' לקמן קמו. במחלוקתם אם המזרחית ממטרת או מונעת מטר).
ביומא (כא) מבואר שהמזרחית בא"י קשה ובבבל יפה, מפני שהיא ארץ לחה.
רוח דרומית – קשה מכל הרוחות ואלמלא 'בן נץ' שמעמידה, מחרבת את העולם. רוח זו מעלה רביבים טובים, ומגדלת עשבים. ומיום שחרב הבית לא הוגשמה רוח דרומית.
קשה היא לחטים שהביאו שליש ויפה לזיתים בשעה שיצנו. (להלן קנו.).

רוח צפונית – מנשבת עם כולם, שאלמלא כן אין העולם מתקיים אפילו שעה אחת. רוח זו מחממת ומביאה שרב (רש"י). ואולם פעמים מביאה קרה, כפי שאמרו על 'זמזומים קרה' – זו רוח צפונית, ורעבון בא מחמתה, שהיא מפזרת העבים ומאירה היום כזהב ומונעת המטר (להלן קמז).
רוח מערבית – קשה. (תוס'). והיא ממטרת במידה, ויפה למקום שצריך גשמים מרובים, אך לא בארץ לחה, שממטרת יותר מכדי צרכם (עפ"י רשב"ם להלן קמז). וי"א להפך (להלן קמז).

רפים כה – כו

מז. כמה מרחיקין את האילן מן המיצר של חברו, ומבורו?

מרחיקין את האילן משדה של חברו, בין שדה לבן בין שדה אילן, ד' אמות, כדי עבודת המחרשה. ובבבל שמחרשתן קצרה – שתי אמות. היה גדר בינתיים, אינו מרחיק. וכן הדין בהרחקת גפנים מגפנים, אבל אילן מגפנים צריך הרחקה יתרה, משום הוק הציפורים הנוחתים מהאילן לחרם. (וכתב הרמב"ן, שהחילוק בין גפן ואילן לאילן ואילן, אינו אלא בבבל, אבל בארץ ישראל לעולם צריך ודי בד' אמות. ובנמוקי יוסף הסתפק בזה. וע' שו"ע ורמ"א קנה, כה ובחז"א ב"ב יד, ז).

(ולר' יוסי, דוקא אם נטע אילן גבוה, אבל נטע גרעין – לא, שאין זה 'גירי דיליה'. עפ"י תוס'. ויש אומרים שכשםפריח את הצפורים, הולכות הם מיד לגפן, והרי זה גירי דיליה בכל אופן).

לשיטת עולא (לפי פירוש רבנו חננאל, אך לא לפרש"י ור"י), יש להרחיק את האילן ט"ז אמה, משום יניקת השורשים מקרקע חברו. (והמשנה שהתירה לסמוך יותר – בשמפסיק צונמא בין הרשויות. ראשונים). ור' יוחנן (לדעת רבין) חולק, שאין לחוש בדבר. (וכן הלכה).

מרחיקין את האילן מן הבור (בין במקביל, בין מלמעלה, בין מלמטה) – כ"ה אמות, ובאילנות גדולים כחורב ושקמה – חמשים אמה. ואולם ר' יוסי חולק, שאין חיוב הרחקה לדעתו אלא ב'גירי דיליה'. (וכן הלכה).

(לחכמים, לשיטת רבא (לעיל יח-יט, לפי שיטת רש"י, אך לא לשיטת ר"ח ור"ת), אין לסמוך אילן סמוך לרשות חברו, גם כאשר אין הבור קיים עדיין. וצריך להרחיק חצי מדת ההרחקה. ושתי לשונות בגמרא, אם מחלוקת אביי ורבא בשדה העשויה לבורות או בשדה שאינה עשויה לבורות).

דף כו

מז. המנפץ פשתן, והיוצא מן הניפוץ עף ומזיק על ידי הרוח (רוח מצויה) – האם מותר הדבר, והאם יש חיוב תשלומין בנוקין?

נחלקו אמוראים לשיטת ר' יוסי (אבל לחכמים – חייב להרחיק. עתד"ה ויקא), שאין חיוב הרחקה אלא ב'גירי דיליה' – האם נחשב הדבר כחציו ואסור, (וכמו לענין מלאכת שבת, שהזורה ורוח מסייעתו – מתייחסת הפעולה אליו), – כן שיטת מר בר רב אשי ומרימר. או שמא אינו חייב להרחיק, משום שהרוח היא המזקת ולא הוא. כך הורה רבינא. (להלכה – חייב להרחיק. חו"מ קנה, לד).

(ואולם מתשלומין הוא פטור לכולי עלמא, משום גרמא – פוסקים. וע' ב"ק ס, ואפילו למחייבים שם, כאן שאני, שאינו מתכוין שיעופו (ע' ש"ך תיח, ד) או משום 'גרמי דבהמתו' שהרי זה ממון המזיק ע"י גרמי – עפ"י הגר"ח).

מח. שרשי אילן של אחד שנכנסו לרשותו של אחר – האם יש לו זכות לשרש אחריהם, ולמי השרשים שייכים?